

Raimundo Lulio e as cruzadas, Río de Janeiro, Sétimo Selo, 2009, 137 pp. ISBN: 978-85-99255-11-7

El llibre *Raimundo Lulio e As Cruzadas* conté tres obres de Llull, *Liber de Passagio*, *Darrer Llibre sobre la Conquesta de Terra Santa* i *el Liber de Acquisitiones Terrae Sanctae*, escrites pel beat mallorquí després de la caiguda del darrer bastió cristià a Palestina, Sant Joan d'Acre, l'any 1291.

Aquesta és la primera traducció pel públic de llengua portuguesa. La traducció dels textos llatins corre a càrrec de Waldemir Altoé i la traducció del text català és de Eliane Ventorim i de Ricardo da Costa. L'editorial que ha tingut cura de la seva edició es Sétimo Selo, Rio de Janeiro, 2009.

L'edició presenta el text original i la seva corresponent traducció al portuguès. A més, hi ha una breu nota de l'editor, Sidney Silveira, (secretari al Brasil de la Societat Internacional Tomàs d'Aquino i membre de l'Institut Brasiler de Filosofia i d'Estudis Tomistes), un pròleg, una introducció, una nota prèvia, mitjançant la qual els traductors fan saber les edicions que han seguit per les respectives traduccions, i un epíleg, de Ricardo da Costa (medievalista da Universidade Federal do Espírito Santo —UFES, de Rio de Janeiro).

La nota de l'editor es una breu presentació dels continguts que el lector trobarà dins les obres que la componen i una referència als diferents capítols que conté.

El pròleg, a càrrec del professor emèrit de filologia clàssica de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), el doctor Pere Villalba, inclou una sèrie de trets que caracteritzen la figura de Llull. Aquest fou un intel·lectual de l'Edat Mitjana que desenvolupà una activitat científica i diplomàtica en diversos països de la Mediterrània. Va concebre un projecte cultural, social, religiós i polític de la cristiandat del segle XIII i principis dels XIV i fou autor d'una extensa obra literària, mística, política, científica, filosòfica i teològica. Llull, a més, va elaborar un llenguatge precís de combinacions algebraico-matemàtiques basades en principis irrefutables. Fou també un bon coneixedor de les fonts bíbliques, eclesiàstiques i històriques tant del món judaïc com del musulmà. El patrimoni cultural que ens ha llegat és incalculable: textos de lògica, de filosofia natural, de metafísica, d'ètica, de dret natural. Com a filòsof va incidir en les anàlisis dels conflictes de convivència entre els pobles de creences diferents; així com va prestar atenció als problemes de l'Església.

A la introducció, el gran especialista i coneixedor profund del pensament de Llull, el doctor Fernando Domínguez Reboiras (Raimundus Lullus Institut, Albert-Ludwigs Universitat de Freiburg im Breisgau), exposa que els textos que presenten els editors de l'obra són un conjunt complet d'idees del beat i que al mateix temps són un sistema de filosofia política. Del conjunt dels esdeveniments històrics es pot extreure el sentit polític i obtenir una norma suprema de tot el desenvolupament històric. Llull ens mostra els fenòmens polítics que establiren fonamentalment la societat de la seva època des d'una visió i intuïció determinades per la seva pròpia subjectivitat.

El *Liber de Passagio* (1292), escrit després de la caiguda de Sant Joan d'Acre, es divideix en dos capítols: Com pot ser recuperada la Terra Santa (*Quomodo Terra Sancta recuperari potest*) i el Tractat per a la conversió dels infidels (*Tractatus de Modo convertendi infideles*). Segons Llull cal, en primer lloc, per recuperar Terra Santa, que de tots els ordes existents se'n formi un de sol i sota el manament d'un únic mestre. Aquest orde ha de rebre el nom d'Orde de l'Esperit Sant. Ha de disposar d'homes sants i devots que aprenguin llengües àrabs i que siguin savis en teologia i filosofia i tinguin devoció a Déu. La tasca que hauran de realitzar aquests homes sants és la de destruir els cismes dels cismàtics, i un cop fet això, unir aquests als catòlics. El Mestre haurà de tenir cura de què els sarraïns sàpiguen bé els dogmes cristians com ara són el de la Santíssima Trinitat, l'Encarnació i la Passió de Crist.

El Tractat per a la conversió dels infidels consta de sis apartats i d'un breu pròleg. Aquest comença amb el desig que l'obra sigui agradable al Santíssim Pare i presenta i justifica l'estructura que té, és a dir, els sis capítols que la componen.

A la primera part, Llull presenta el mode de com s'ha de lluitar per mar (*de modo bellendi per mare*). A la segona, el mode de com s'ha de lluitar per terra (*de modo bellendi per terram*). Insisteix en aquests dos apartats en els mateixos arguments que ha desenvolupat en el tractat primer: la necessitat de formar homes sants i religiosos, coneixedors de Teologia i Filosofia i desitjosos de lluitar i morir per Crist.

La tercera part, la dedica el beat al mode que s'ha d'emprar per convertir els infidels. També en aquest apartat insisteix en el mateixos arguments ja esmentats anteriorment: que homes sants i religiosos, ben instruïts en Teologia i Filosofia, que coneguin les llengües dels infidels, siguin capaços de disputar amb ells amb raons necessàries per destruir els seus plantejaments.

A la part quarta comenta l'obligació que té l'home de conèixer i estimar Déu per ser essència infinita i digna. Ell és gran en bondat, saviesa i voluntat. Déu ha de ser estimat per tots els homes.

La cinquena part tracta del mode mitjançant pel qual els infidels poden ser convertits per les raons necessàries. Aquí, Llull exposa la possibilitat de la conversió dels infidels per la via pacífica. Les raons necessàries i les dignitats de Déu poden portar als infidels a la conversió i així evitar nombroses morts i pèrdua de terres.

La sisena part és l'explicació de com s'han obtenir els diners per dur a terme tan gegantina empresa. Llull proposa que l'Església entregui la desena part dels béns eclesiàstics anuals perquè es pugui aconseguir l'objectiu fixat.

O *Livro Derradeiro* (1305), que presenta juntament amb la traducció portuguesa el text català a partir de la traducció feta per Pere Llabrés i les notes introductòries de Jordi Gayà, de l'original llatí, publicada el 2002 per Clàssics del Cristianisme, de l'editorial de la Facultat de Teologia i la Fundació Enciclopèdia Catalana, és una obra dividida en tres distincions: La disputa amb els infidels, De la guerra i l'Exaltació de l'enteniment.

La disputa amb els infidels està dividida en cinc parts: l'ordre que cal seguir; contra els sarraïns; contra els jueus; contra els cismàtics (grecs, jacobites, nestorians) i contra els tàrtars o pagans.

A la primera part, Llull exposa l'ordre que cal seguir per aconseguir la conversió dels infidels. Segons ell, el primer pas és el nomenament d'un cardenal de vida fervorosa i santa i gran coneixedor de les Sagrades Escriptures. Amb els béns de l'Església aquest cardenal ordenarà la construcció de quatre monestirs en terres cristianes on viuran els aprenents de llengües i disposaran, a més, de suficients llibres i de mestres. Els monestirs es disposaran de la forma següent: en el primer s'ensenyarà la llengua del sarraïns; en el segon, l'hebreu; en el tercer, la llengua dels cismàtics i, en l'últim, la dels tàrtars o pagans.

En les quatre següents parts, Llull exposa les doctrines de cada col·lectiu esmentat i esgrimeix els arguments pels quals no han de ser tingudes en consideració.

La segona distinció és un tractat de com fer la guerra i, l'autor la divideix en set capítols fonaments: de l'elecció d'un Orde noble anomenat *Orde de la Milícia* sota el comandament d'un rei guerrer designat pel Papa i pels cardenals i que sorgirà de la fusió de tots els Ordes existents.

De les regles: *l'Orde de la Milícia* es distingirà per una creu vermella de dos pams d'alçada, de tres dits d'amplada i de tres angles, portada sobre capa negra, a l'espatlla i al braç. Així es dignifiquen la sang de Crist, les dues naturaleses en sofrir passió (divina i humana) i les tres naturaleses en la Creu (divina, espiritual, corporal). El negre de la capa recorda les tenebres sobre la terra a l'hora de la mort de Crist. Els frares de l'Orde portaran barba —símbols de la tristesa i del dol— fins la recuperació de Terra Santa.

Llull també aprofita l'avinentesa per recomanar al rei guerrer i als seus consellers que per aclarir dubtes i plantejar qüestions utilitzin llibres per ell compostos com l'*Ars Consilii*, la *Doctrina pueril*, el *Llibre de Blaqueria*, el *Fèlix*, el *Llibre del gentil*, el *Llibre de Filosofia del bon amor*.

Del lloc: Llull assenyala cinc llocs on cal lluitar contra els sarraïns: la ruta de la terra de l'emperador de Constantinoble; la de l'illa de Raycet, prop d'Alexandria; la ruta marítima en direcció a Xipre; Tunísia i Hispània, concretament Andalusia (Almeria, Màlaga i Granada).

De la forma de fer la guerra: Dotze són les formes que proposa el beat perquè els cristians tinguin avantatge en la lluita contra els infidels. De les dotze en destaquem les següents: l'ajut de Crist, l'ús de la ballesta, els almogàvers que ajuden els cristians, les màquines de guerra. Amb aquestes dotze avantatges Llull deixa clar que els cristians poden conquerir les terres ara ocupades pels sarraïns.

Sobre l'armada: El rei guerrer nomenarà un almirall que dirigirà les tropes que lluitaran per mar i que a més, disposarà de naus i galeres ben armades i preparades.

Sobre la predicció: El rei guerrer es rodejarà de savis predicadors que hagin rebut ordres sagrats per instruir els frares en les virtuts teològiques i morals i en la guerra.

Dels mecànics: El rei ha de comptar amb experts mestres en les arts mecàniques i servils (tresorer, ferrer, fuster, picapedrer, comerciant...)

La tercera part de l'obra es divideix en dues parts: *Ars generalis aut compendiosa sive inventiva vel demonstrativa* i les vint arts especials derivades de l'*Art General*. De fet, aquesta part és una exposició justificativa dels motius pels quals l'*Art General* s'anomena així i el perquè les vint arts especials reben els seus respectius noms.

Tanca el llibre una conclusió on l'autor l'encomana a l'Esperit Sant perquè el perfeccioni i el completi.

El *Liber de Acquisitione Terrae Sanctae* (1309) està dividit en tres distincions. Consta a més, d'un pròleg i d'una conclusió. En el pròleg Llull exposa les virtuts que cal tenir per adquirir Terra Santa: saviesa, poder i caritat. A la conclusió, dedica el seu llibre a l'honor i a l'honra de Déu i el presenta al Santíssim Pare Senyor, Climent V.

La primera distinció tracta sobre la forma de lluitar. Com cal organitzar-se per aconseguir la victòria per les armes contra els infidels. La segona, sobre el mode de predicar mitjançant la veritat per l'intel·lecte il·luminat i per la voluntat santa i, la tercera són els exemples per evitar els perills de la nau de Sant Pere.

Cada una d'aquestes distincions també està dividida en diferents apartats. Així, la primera distinció conté les parts següents: les avantatges que els cristians tenen contra els sarraïns; el mode de com adquirir la ciutat de Constantinoble; la conquesta de Barbaria com a ciutat de Ceuta; la perseverança en la continuïtat de la guerra fins que tota la terra sigui conquerida.

La segona distinció, que tracta de la proclamació del debat amb els infidels, està dividida en sis parts: de la ordenació; dels sarraïns; dels jueus; dels heretges; dels cismàtics; dels tàrtars o pagans.

La tercera distinció consta de dues parts: dels exemples i dels perills.

De fet, observem que l'estructura d'aquest text és semblant a la dels altres que componen aquesta obra.

El epíleg és una brevíssima biografia de Ramon Llull tal i com l'autor, Ricardo da Costa fa constar en el títol d'aquest apartat. En menys de dues pàgines resumeix els trets més característics i essencials de la vida de Llull. Hi ha també una referència a la composició del gran tractat de Llull, *El Llibre de contemplació en Déu* i als cinc usos d'aquest llibre. El darrer paràgraf del capítol comenta la finalitat de les obres presentades en aquest llibre i també la introducció del doctor Fernando Domínguez Reboiras.

Les tres obres de Llull sobre les Croades presenten les dues vies que ell creu que s'han de dur a terme per convertir els sarraïns i conquerir Terra Santa. Així, la lluita armada i la disputa mitjançant les raons necessàries són les fórmules que cal emprar per recuperar territori sant. Llull ho planteja com una dualitat no oposada. Una via no implica l'exclusió de l'altra sinó que ambdues han de ser considerades

com a formes que es poden desenvolupar a la vegada, és a dir, com a formes que es complementen. La lluita contra els infidels prepararà el camí del coneixement, i amb el coneixement de les raons necessàries i de les dignitats de Déu entendran perfectament la fe cristiana.

Miquel Marco
UNED

Jaume I, *Llibre dels feits del rei en Jaume*, Antoni FERRANDO I FRANCÉS / Vicent J. Escartí Soriano eds., amb pròleg de Pere M. Orts i Bosch. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua («Col·lecció Facsímils», 5), 2010, 2 vols. ISBN: 978-84-482-5492-6. 469 pp. + facsímil.

Una de les virtuts que ha tingut la commemoració del vuitè centenari del naixement del rei Jaume I (1208-1276) ha estat l'aparició de noves edicions i traduccions del *Llibre dels feits del rei en Jaume*, així com de les actes de diversos simposis celebrats al voltant del seu regnat. L'edició que ara ressenyem, patrocinada per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i a cura d'Antoni Ferrando Francés i de Vicent Josep Escartí, catedràtic de la Universitat de València el primer i professor de la mateixa el segon, consta de dos volums, que van dins d'un bell estoig: el que reproduïx en facsímil el manuscrit 1.734 de la Biblioteca de Catalunya, conegut com a ms. C, d'acord amb la classificació amb què se sol conèixer la tradició textual del *Llibre dels feits*, i el que reuneix els estudis i l'edició filològica del text.

La reproducció facsimilar del ms. C afecta tant el manuscrit original que va copiar el saragossà Juan de Barbastro el 1380, com l'enquadernació amb què el van protegir els comtes d'Aiamans, realitzada molt abans que Marià Gual i de Togores s'hagués vist obligat a vendre'l al bibliòfil català Isidre Bonsoms cap a 1909. D'acord amb la darrera voluntat del comprador, el manuscrit passà a la Biblioteca de Catalunya el 1948. Amb aquesta edició es reprén en certa manera el protagonisme que va tenir la ciutat de València en l'edició del *Llibre dels feits* (1515, 1557), text que no es va tornar a editar allí, sinó que ja ho serà a Barcelona, quan Àngel Aguiló (1905) va donar a conèixer l'edició que havia preparat son pare, Marià Aguiló (1873), basada en el manuscrit del monestir de Poblet, o ms. H. Ara, amb aquesta primera edició del ms. C, es reproduïx també el manuscrit més antic de la família textual, que Manuel de Montoliu ja va intentar publicar. Totes les edicions contemporànies del *Llibre dels feits* s'han basat en el manuscrit de Poblet, únic representant medieval de la família textual, copiat el 1343 per Celestí Destorrents, que Jordi Bruguera va adoptar com a manuscrit de base per a l'edició crítica de la crònica jaumina (1991), pel fet de considerar-lo el més rigorós textualment. El segon volum consta de dues parts: a) la dels estudis introductoris, que comprén al seu torn l'extens Pròleg de l'historiador Pere Maria Orts i Bosch (11-22) i les monografies *El «Llibre dels feits» del rei en Jaume. La versió canònica de la crònica jaumina*, del professor Ferrando (25-58), i *La recepció del «Llibre dels feits» a la Corona d'Aragó* (61-95), del profes-

sor Escartí i b) la de la edició (105-448), precedida d'una *Nota dels editors* (101-102), que exposa els criteris d'edició adoptats, i seguida de l'*Índex dels capítols* (451-469).

Orts i Bosch analitza en el seu Pròleg la política exterior de Barcelona fins a la derrota de Pere el Catòlic a Muret (1213) i justifica la renúncia del seu fill Jaume I a la recuperació de les terres occitanes, ja que hauria significat un enfrontament amb França i amb Roma, de conseqüències fatals per a la Corona d'Aragó. En canvi, amb l'expansió a València, Jaume I impedia la temptació castellana d'arribar al Mediterrani per València i, amb la conquesta de Mallorca i Eivissa, s'assegurava les rutes comercials marítimes. Orts i Bosch acaba la seua magnífica exposició sobre la política geoestratègica de Jaume I convidant a la lectura del *Llibre dels feits* en la seua llengua.

Ferrando aporta una completíssima descripció del ms. C, que inclou tota la història del manuscrit, des que Pere el Cerimoniós el va enviar a la Ciutat de Mallorca fins que va ser dipositat en la Biblioteca de Catalunya. Si és ben interessant resseguir les vicissituds del manuscrit, que presenta moltes marques de lectura, concentrades entre el segle XIV i XVII, no ho és menys la minuciosa anàlisi de la seua ubicació dins la tradició textual del *Llibre dels feits* fins a la primera edició completa del text (València, 1557). El ms. C no és solament el còpia de la família textual, sinó que «és la més antiga manifestació de la que podríem considerar la versió canònica o oficial de la crònica del rei Jaume I», ja que és l'únic manuscrit conservat que procedeix directament de la Cancelleria reial i, per tant, l'únic que compta amb la sanció reial. Seria, per tant, el manuscrit *optimus*, aquell que reuneix les millors condicions per a ser el manuscrit base d'una edició crítica, tot i que els mss. C i H es complementen en molts aspectes. Ferrando justifica les seues afirmacions a partir de quatre arguments: el textual, el filològic, l'institucional i el documental. Des del punt de vista textual, confirma que el ms. C és el més complet i, quantitativament i qualitativament, el més fidel a les opcions de la versió llatina de fra Pere Marsili (1313) i a les de les *Gestas* de Juan Fernández de Heredia en llengua aragonesa. I assenyala que, si Bruguera computa més errors textuals en C és perquè no ha tingut en compte que aquests es concentren en els 15 folis afegits al ms. C al segle XVI, farcits d'errors de còpia i de grafies deturpades, i perquè, davant el dubte entre l'opció de C i l'opció de H, parteix del prejudici que la lectura correcta seria en principi la de H, criteri que Ferrando desmunta amb arguments filològics. Així, Bruguera dona per bones lectures clarament errònies de H, com *ginyen* per *guien* (cap. 91); *roca* per *rota* (cap. 96); *cales* per *talles* (cap. 133); *formiga* per *formatge* (cap. 134); *ben sembla de rey* per *bé sembla rey* (cap. 174); *Boatella* per *barbacana* (cap. 204); *aver* per *veer* (cap. 394); *e l'avench* per *ell havent* (cap. 477). A més, fa observar que el mateix Bruguera reconeix més omissions textuals en H que en C. Des del punt de vista filològic, Ferrando fa veure que el ms. C preserva millor un vocabulari «de matís extrem-occidental» o «de fort matís occidental», com ja advertí Coromines, en casos como *recomta*, *breç*, *albixera*, *sas*, *oroneta*, *bavièca*, *manemprés*, *arch de Sent Johan*, mots o expressions que el copista catalanooriental de H va substituir per les seues respectives preferències dialectals (*retrau*, *breçol*, *albexenia*, *secans*, *oreneta*, *baveca*, *emprés*, *arch de Sent Martí*), que no trobem en els altres manuscrits medievals del *Llibre dels*